

J. SKERSYTĖ

GNOSEOLOGIJS PAGRINDŲ PROBLEMA: R. DEKARTO IR I. KANTO TRADICIJA

Kad gnoseologija susiformavo kaip filosofijos šaka, aiškinanti pažinimo procesą, niekas neginčija. Nuomonės išsiskiria interpretuojant pažinimo proceso filosofinio aiškinimo problematiką ir jos vietą filosofijoje. Klausimas komplikavosi dar naujaisiais amžiais. O tai buvo susiję su tradicinės ontologijos gnoseologine revizija, kurios poreikį iškėlė R. Dekartas. Jo filosofijos problematika aiškiai inspiruota nuostatos, jog, aiškinamas būti, turi pirmiausia žinoti, kuo paremtas pats toks aiškinimas ir jo pažintinė vertė. R. Dekarto iškeltas reikalavimas taikyti filosofijai pažintinio tikrumo kriterijus reiškė, jog, priešingai tradicijai, į pažinimo teoriją pažūrėta kaip į preliminarinę ontologijos sąlygą. Turint omeny būties sąvokos universalumą, pats ontologijos tikrumo kvestionavimas reiškė, jog ir visa filosofijos problematika netiesiogiai gnoseologinama. Nors pats R. Dekartas ontologijos klasikinės tradicijos filosofijoje nenutraukė, tačiau svarbu, jog tik specialiai aptaręs būties mąstymo kriterijus jis leidosi į filosofinei tradicijai būdingus samprotavimus, kokia yra būtis pati savaime. Dar daugiau, dekartiškoji gnoseologinių kriterijų samprata tiesiogiai sąlygojo jo siūlomos būties koncepcijos turinį. Kita vertus, R. Dekarto filosofinėje pozicijoje ryškėjo ir tolesnės problematikos kontūrai, drauge ir iki šiol neblėstantis teorinės situacijos dramatismas.

Kvestionavus ontologijos pažintinį pagrįstumą, išryškėjo labai svarbi, iki tol filosofijoje ignoruota būties mąstymo ypatybė: kadangi būtis, kaip esantis objektas, nėra mąstymo struktūros grandis, būties tikrumo mąstymas negali būti paaiškintas kaip savaiminė žmogaus proto galia, besiremianti vidiniais, paties mąstymo struktūroje glūdinčiais kriterijais. Vadinasi, būties tikrumas negali būti logiškai įrodytas. Ši būties mąstymo ypatybė tiesiogiai kirtosi su istoriškai susiklosčiusia gnoseologine tradicija sieti mąstymo rezultatų pažintinį tikrumą tik su logiškai nustatomu struktūriniu jo apibrėžtumu. Aišku, jog R. Dekartas, būdamas vienas griežčiausių šios mokslinio kritiškumo sampratos teoretikų, priverstas visu rimtumu svarstyti, kuo remiamasi, mąstant būti? Taigi klausimas netikėtai apsigvertė: filosofija, taikydama ontologijai gnoseologinius kriterijus, susidūrė su sunkumu pagrįsti pačių tų kriterijų pažintinę vertę.

Suprantama, tik išaiškinus gnoseologijos pagrindus, gali būti nustatyta pažintinė apskritai filosofijos funkcija, drauge ir gnoseologinės problematikos vieta joje. Ir, atvirksčiai, neradus klausimo pozityvaus sprendimo, naujai iškyla filosofijos statuso problema, kurią aiškinant, vienaip ar kitaip kvestionuojama klasikinė gnoseologijos, kaip pažinimo procesą aiškinančios teorijos, tradicija. Taigi gnoseologijos pagrindų klausimas yra neatsiejamas nuo pačios filosofijos sampratos, o jo problemiškas istorijoje reikėsi ir iki šiol tebesireiskia tos sampratos įvairovė. Jis kyla filosofijoje nepriklausomai nuo jos krypties ir pobūdžio, kiek filosofijai svarbu suformuluoti savo pačios sampratą.

R. Dekarto filosofijoje gnoseologijos pagrindų problema siejama su žmogaus proto ribotumu, kurį žmogus siekia įveikti. Žiūrint retrospektyviai, dekartiškojoje žmogaus proto ribotumo koncepcijoje galima išvelgti tą filosofijos raidos kryptį, kuri vienaip ar kitaip reikš psichologizmo gnoseologijoje kritiką. Beje, R. Dekarto koncepcijoje toji kritika liečia ne tik filosofinio mąstymo subjektą. Garsiąja „įgimtų idėjų“ prielaida ne mažiau aiškiai pasakoma, kad teoriniame procese individualus žmogaus protas, būdamas iš dalies autonomiškas jutiminių duomenų atžvilgiu, kartu reikalauja tam tikrų preliminarinių, paties individo proto vidinės galios nerealizuojamų, taigi iš šalies gautų, duotų, suteiktų sąlygų*. Jau R. Dekarto koncepcijoje psichologizmo kritika reikėsi ne tik negatyviai, t. y. konstatuojant individualaus proto ribotumą, bet ir konstruktiviai, t. y. bandant praplėsti mąstymo galios tradicinę sampratą. Aptardamas būties mąstymą, R. Dekartas samprotauja analogiškai: jeigu būties tikrumo mąstymo kriterijai apskritai yra (pasak jo, negali jų nebūti), mąstydamas būtį, žmogaus protas peržengia vidines savo paties galimybes ir realizuoja tam tikrą „pridėtinę“ galią. Taigi pripažįstamas žmogaus proto sugebėjimas įveikti savo paties vidinį ribotumą. Toks savo vidines galias peržengęs mąstymo subjektas R. Dekartui yra Dievo buvimą aiškiai mąstantis žmogaus protas. Turint omeny R. Dekarto iškeltą problematiką, negalima nepastebėti, kad šioje tradiciškai skambančioje (dėl to, matyt, istorijos nepakankamai įvertintoje) prielaidoje glūdi principialiai naujas metodologinis turinys: ja reiškiamą tokia mąstymo subjekto samprata, kurioje teorinio proto struktūra nebesutampa su individualaus loginio mąstymo struktūra. Taigi pažinimo subjekto sampratoje dar gerokai prieš I. Kantą buvo peržengta psichologistinė tradicija. Žinia, šia linkme pasuko ir vokiečių klasikinės filosofijos atstovai, ir K. Marksas, tačiau kiekvienas jų čia išvelgė skirtingas galimybes gnoseologijos pagrindų problemai spręsti.

Jau R. Dekartas aiškiai matė, kad psichologistinės pažinimo subjekto sampratos modifikacija yra būtina teorinio mąstymo struktūrai aprašyti, tačiau nepakankama jo tikrumui pagrįsti. Todėl, pripažindamas mąstymo subjekto galią peržengti savo vidinį ribotumą ir aiškiai mąstyti būties

* Nuo Dž. Loko prasidėjusi tradicija psichologistiškai interpretuoti R. Dekarto „įgimtas idėjas“ nesiderina su jo svarstoma problematika.

tikrumą (Dievo buvimą), jis kartu tą galią susieja su Dievo-kūrėjo gera (t. y. klaidinti negalinčia) valia, taigi traktuoja ją kaip iš šalies suteiktą. Šis tradicine kalba suformuluotas gnoseologijos pagrindimo modelis pasižymi dviem metodologiniais ypatumais: 1) gnoseologijos pagrindo problema čia keliamą kaip būties mąstymą generuojančio faktoriaus problema, taigi jame remiamasi ne vidinės struktūrinės, o išorinės genetinės mąstymo determinacijos sąlygomis; 2) taip iškelus klausimą, savaime vėl pereinama į ontologinio mąstymo lygmenį.

Šitai apsisuko problematikos ratas, atskleidamas teorinės situacijos paradoksalumą: gnoseologija, pretenduodama pagrįsti būties mąstymo pažintinį tikrumą, pati priversta juo remtis.

Į šią R. Dekarto filosofinės pozicijos ypatybę netiesiogiai atkreipė dėmesį I. Kantas, nurodydamas tradicinės filosofijos dogmatizmą: juk dekartiškoji ontologijos revizija pati remiasi ontologine prielaida, kuri, būdama iš principo logiškai neįrodoma, gali būti tik postuluojuama. Nesunku pastebėti, kad I. Kantas, kritikuodamas filosofinę tradiciją, „muša“ R. Dekartą jo paties ginklu — t. y. parodo, kad dekartiškasis problemos sprendimas remiasi logiškai neįrodomu Dievo buvimu teiginiu ir tuo pažeidžia jo paties keliamą mokslinio kritiškumo reikalavimą. Pažymėtina, kad paties to reikalavimo turinio — t. y. dekartiškosios mokslinio kritiškumo sampratos, tapatinančios mąstymo pažintinį tikrumą su jo struktūriniu apibrėžtumu — I. Kantas nekvestionuoja. Kyla abejonių, ar iš tiesų I. Kanto atsiribojimas nuo R. Dekarto pozicijos nagrinėjamu klausimu buvo toks radikalus, kaip įprasta manyti? Aptariant I. Kanto ir R. Dekarto filosofijos santykį (o tai iki šiol tebėra aktualu), labai svarbu nepamiršti, kad R. Dekarto svarstomas klausimas, kaip galimas būties tikrumo mąstymas, savo pagrindais ir bendra intencija yra adekvatus garsiajam I. Kanto klausimui, kaip galima metafizika: abiem atvejais ieškoma būdo pritaikyti būties problemoms analogiškai traktuojamo mokslinio reikalavimą. Žinia, I. Kantas, sprenddamas šį uždavinį, ryžosi žingsniui, kuriam nesiryžo, tiksliau, kurio stengėsi išvengti R. Dekartas; tai buvo žingsnis, sudaręs prielaidas naujai filosofinės problematikos tradicijai — taigi jo istorinė reikšmė nekelia abejonių. Tačiau ne mažiau reikšminga ir tai, kad, nepaisant skirtumų, I. Kanto ir R. Dekarto išvados gali būti gretinamos kaip tik tais aspektais, kurie buvo ir tebėra svarbūs gnoseologijos pagrindų problemos metodologinei specifikai nusakyti.

Perėmęs (nebūtinai tiesiogiai) R. Dekarto iškeltą filosofijos gnoseologinės revizijos uždavinį ir tuo įtvirtinęs jos gnoseologinio tendenciją, I. Kantas jį performulavo, atsižvelgdamas į būties mąstymo specifiką. Jo pozicijos išėities taškas yra požiūris, jog, keliant gnoseologinę problematiką, toji specifika negali būti ignoruojama. Kadangi būties mąstymo tikrumas struktūriniais metodais nenustatomas, gnoseologinė filosofijos revizija gali reikštis tik kaip proto galios kritika, neišvedanti iš paties loginio proceso rėmų. Aišku, tokia revizija negali atskleisti būties sąvokos tikroviškumo, o tik gali nustatyti jos vietą žmogiškojo mąstymo struktūroje. Taigi R. Dekarto nubrėžtą būties kritišką mąstymo kelią I. Kan-

tas griežtai uždare parodydamas, kad būties mąstymo revizija yra tik minties sukimasis rate. Šitaip buvo nustatytos struktūrinės filosofavimo ribos, kurių rėmuose mokslinio kritiškumo pozicija gali būti realizuojama ir kontroliuojama. Iš čia plaukė išvados, turėjusios radikalios reikšmės tolesnei filosofinės problematikos raidai:

1) būties sąvoka iš principo negali tarnauti filosofavimo pamatu. Kiekvienas bandymas remtis filosofijoje būties sąvoka reiškia atvirą jos dogminimą.

2) Ši sąvoka filosofijoje gali funkcionuoti tik kaip proto galios struktūrinės analizės rezultatas. Tokia analizė ir yra filosofijos uždavinys.

Ši I. Kanto nubrėžta filosofijos programa teikė metodologinį pamatą performuluoti tradicinę pažinimo proceso aiškinimo problematiką į mąstymo struktūros analizės problematiką. Šia kryptimi ir pasuko įvairios analitinės filosofijos srovės. Beje, jų tarpusavio išsiskyrimą sąlygojo galimybė skirtingai traktuoti analizės metodo klausimą. Nuo analizės būdo sampratos, savo ruožtu, priklauso paties nagrinėjamo objekto (mąstymo struktūros) tyrimo aspektas bei galimybės, drauge ir vieta, kuri mąstymo struktūroje nustatoma būties sąvokai. Taigi skirtingos mąstymo struktūros tyrimo galimybės sudarė pamatą pačios analitinės filosofijos viduje skirtingai traktuoti filosofijos uždavinius ir problematiką. Nesileidžiant į detalesnę šios krypties srovių charakteristiką, svarbu pažymėti, kad kritinė filosofijos programa pati savaime nereiškė negatyvaus požiūrio į ontologinę problematiką, kaip ją interpretavo, pavyzdžiui, pozityvizmas. Anti-metafizinė pozityvizmo orientacija kilo iš šiai analitinės krypties filosofinei srovei specifinės, empiristine metodologija grindžiamos analizės sampratos. I. Kanto suformuluotos programos specifika sudarė reikalavimas nuosekliai taikyti filosofijai gnoseologinį struktūrinio apibrėžtumo kriterijų. Principinis nuoseklumas, nepriklausomai nuo konkretaus jo realizavimo būdo, pirmiausia skiria vadinamosios kritinės filosofijos poziciją nuo R. Dekarto, kėlusio sau iš esmės tą patį — filosofijos gnoseologinės kritikos — uždavinį ir taikiusio šiam reikalui tą patį — struktūrinio apibrėžtumo — kriterijų.

Beje, dėstydamas savąją poziciją, I. Kantas ypač akcentuoja jos priešpriešą tradicijai. Ir iš tiesų, tik šioje priešpriešoje gali būti atseka I. Kanto išvadų logika. Kaip jau minėta, I. Kantas konstatavo, jog kritinė pozicija filosofijoje principialiai pažeidžiama, ontologinant jos problematiką, t. y., kada filosofijoje remiamiasi vienokia ar kitokia ontologine prielaida, apeliuojant į jos objektinį tikrumą. Toks visai tradicijai būdingas filosofijos pagrindų traktavimas, kaip nurodo I. Kantas, neatlieka ir negali atlikti jam teikiamos filosofijos pagrindimo funkcijos, nes pati ontologinė prielaida negali būti logiškai įrodoma. Paties I. Kanto požiūriu, kritinė pozicija filosofijoje nebus pažeista, jeigu ontologinės prielaidos objektinis tikrumas bus traktuojamas tik kaip žmogaus proto iliuzija. Pažymėtina, jog ši charakteristika, reikšdama tiesioginę priešpriešą tradicijai, sudaro ne I. Kanto koncepcijos turinį, o tik metodologinį išėities tašką. Pati toji iliuzija I. Kanto filosofijoje traktuojama kaip būtinas proto galios reiš-

kimosi momentas, kaip svarbiausia, esminė mąstymo organizacijos ypatybė, kurios pobūdžiui aprašyti prireikė transcendentalinio subjekto prielaidos. Kantiškojo transcendentalinio subjekto protas reiškiasi ne tik būties, kaip objekto, mąstymu, bet ir nuolatiniu veržimusi išeiti už savęs, mąstyti objektą kaip kažką principaliai kita negu mintis. Ir nors tas veržimasis nėra ir negali būti realizuojamas (nes prote nėra nieko, kas nebūtų mintis), tačiau be sau išoriško, su ja nesutampančio objekto iliuzijos mintis nebūtų mintis. Su šia transcendentalinio proto struktūros ypatybe I. Kantas sieja ontologinės problematikos tradiciją filosofijoje. Pasak jo, „kad žmogaus dvasia kada nors visiškai atsisakytų metafizinių tyrimų, yra taip pat neįtikima, kaip ir tai, kad mes kada nors visai liausimės kvėpavę, saugodamiesi įkvėpti užterštą orą“¹. Maža to, jis reiškia savo paties viltį sukurti metafiziką kaip mokslą, nes „<...> metafizika su b j e k t y v i a i (be to, būtinai) tikra“².

Taigi I. Kanto filosofijoje gnoseologijos pagrindų problema iš ontologijos, kaip objektyviosios būties teorijos, perkeliama į transcendentalinio subjektyvumo sferą, tačiau ji nėra deontologinama. Ontologinė prielaida, I. Kanto požiūriu, funkcionuoja filosofijoje kaip transcendentalinio proto taikymo sisteminio vienumo principas, išreiškiantis struktūriškai nustatomą proto poreikį ir atliekantis mąstymo procese reguliatyvinę funkciją. Tariant jo paties žodžiais, „<...> proto spekuliatyvinis interesas suteikia jam teisę remtis taip toli už jo esančiu tašku, kad savo objektus tirtų kaip tam tikrą vieningą visumą“³. Taigi pažymėtina, jog I. Kantas, kaip ir R. Dekartas, ontologinę poziciją laiko funkciškai būtinu teorinio mąstymo komponentu. Nors ir skirtingai interpretuodami jos funkcinį būtinumą (I. Kantas, atsiribodamas nuo R. Dekartui būdingo klausimo kėlimo būdo, pripažįsta tik reguliatyvinę jos funkciją), abu jie priena bendrą išvadą: gnoseologinė problematika implikuoja vienokią ar kitokią būties sampratą.

Fiksuodamas ontologinės pozicijos vietą transcendentalinio proto struktūroje, I. Kantas kartu nustatė antinomišką tos pozicijos pobūdį. Nesunku pastebėti, jog I. Kantas tuo pažymėjo jau R. Dekarto konstatuotą būties mąstymo specifišką — t. y., kad būties tikrumo mąstymas negali pasiremti vidiniais, jame pačiame glūdinčiais (t. y. struktūriniais, loginiais) kriterijais. Taigi I. Kantui, kaip ir R. Dekartui, iškyla ontologinių idėjų kriterijaus problema, kurios atžvilgiu abu jie konstatuoja proto ribotumą. Pažymėtina, jog, nežiūrint skirtumų paties proto veiklos sampratoje, ir kantiškojoje, ir dekartiškojoje proto ribotumo koncepcijoje glūdi bendras metodologinis griežto apibrėžtumo reikalavimas. Juo remdamasis, I. Kantas pažymėjo metafizikos vienareikšmiškumą: „Iš tiesų,— rašoma „Prolegomenuose“,— metafizika pranašesnė už visus galimus mokslus tuo, kad ji gali būti užbaigta ir pasiektas jos pastovumas, nes jai nereikia to-

¹ Kantas I. Prolegomenai.— V., 1972.— P. 167.

² Ten pat.— P. 117, išnaša.

³ Kantas I. Grynojo proto kritika.— V., 1982.— P. 475.

liau kisti ir ji negali plėstis naujų atradimų dėka; nes čia protui savęs pažinimo šaltinis yra ne objektuose ir jų stebėjime (iš kurių jis negali pasisemti daugiau žinojimo), bet pačiame savyje; <...>“⁴. Laikydamas metafizikos šaltiniu grynąjį protą ir nerasdamas to vienareikšmiškumo pagrindų teorinio mąstymo struktūroje, I. Kantas papildė transcendentalinio proto sampratą praktinio proto sfera, t. y. sfera, kurioje, veikiant jau ne teoriniams (loginiams, struktūriniais) argumentams, o valios motyvams, ontologinės idėjos gauna metodologiškai užprogramuotą apibrėžtumą, tačiau praranda logiškai argumentuotos veiklos (pagal I. Kantą, teorinio žinojimo) statusą. Tad, nežiūrint antinomiškos situacijos, į kurią, mąstydamas būtį, patenka I. Kanto transcendentalinis subjektas, vis dėlto jis mąsto būtį tam tikru apibrėžtu būdu: „<...> mes priversti žiūrėti į pasaulį taip, t a r y t u m jis būtų aukščiausiojo intelekto ir aukščiausiosios valios tvarinys“⁵; „<...> pasaulį mes išivaizduojame taip, t a r y t u m jis savo egzistavimu ir vidine paskirtimi būtų atsiradęs iš aukščiausiojo proto“⁶.

Tai, kad I. Kanto, kaip ir R. Dekarto, būties sampratoje reiškiamą būties prigimties charakteristika, įvedant kūrėjo sąvoką, nėra atsitiktinis sutapimas, o tam tikro jų metodologijos bendrumo išdava. Tiesa, šios charakteristikos pagrindą jie interpretuoja skirtingai: R. Dekarto koncepcijoje būties sampratą vienareikšmiškai sąlygoja atvirai objektyvuojama Dievo valia, tuo tarpu I. Kanto koncepcijoje — praktinis transcendentalinio subjekto protas, kuriame viešpatauja autonomiškai, t. y. nuo teorinio proto nepriklausomai veikiantys tikslingumo dėsniai. Pažymėtina, jog metodologiniu požiūriu, ši tikslingumo viešpatija — tai subjektyvizuotas dekartiškosios „Dievo valios“ analogas, atliekantis tas pačias, kaip ir R. Dekarto teorijoje, funkcijas: nors ir priklausydama subjektyvumo sferai, ji yra šalia teorinio proto ir, būdama jo atžvilgiu išorinė, drauge ir įprasmina jo ribotumą, ir leidžia tą ribotumą dekartišku būdu įveikti. Juk tiek R. Dekarto koncepcijoje objektyvizuota Dievo valia, tiek I. Kanto koncepcijoje transcendentalinio subjekto praktinis protas yra faktorius, suteikiantis ontologinei prielaidai valios sprendimo pobūdį, t. y. ją genetiškai, o ne struktūriškai determinuojantis. Pati būties mąstymo determinacijos būdo specifika diktuoja konkretų būties sampratos turinį: abiejose koncepcijose būties idėjos apibrėžtumas reiškiamas būties prigimties tikslingumu, kurio metodologinis turinys iš tradicijos suaugęs su Dievo sąvoka. Dievo idėja ir R. Dekartui, ir I. Kantui turi funkcinę prasmę — ji yra būties mąstymo specifika fiksuojantis jos objektyvavimo būdas; ir vienu, ir kitu atveju Dievo idėja būties koncepcijoje atlieka teorinės problematikos ypatybių sąlygojamą funkciją.

Taigi, realizuodama tam tikra prasme antidekartišką nuostatą, I. Kanto filosofija savaip patvirtino R. Dekarto išryškintą gnoseologinės problema-

⁴ Kantas I. Prolegomenai.— P. 165.

⁵ Ten pat.— P. 154.

⁶ Ten pat.— P. 157.

tikos specifika: gnoseologija organiškai apima tam tikrą būties, kaip pažinimo objekto, sampratą, kurios pagrindai glūdi genetinėse būties mąstymo sąlygose. Kita vertus, nuosekliai laikydamasis kritinės pozicijos, I. Kantas genetines būties mąstymo sąlygas nustatė paties subjekto proto struktūroje — t. y. praktiniame prote. Subjektyvizuodamas būties mąstymo tikrumo pagrindus, I. Kantas bandė apeiti R. Dekarto konstatuotą, tačiau jo teoriškai nepakankamai įvertintą minties ir jos objekto priešingumą, jo neignorudamas. Kritikuodamas dekartiškąjį klausimo sprendimo variantą (Dievo buvimo argumentą) bei apskritai tradiciškai susiklosčiusį gnoseologijos pagrindų objektyvinimo būdą, I. Kantas adekvačiai atskleidė susidariusios situacijos teorinį bejėgiškumą. Retrospektyviai žiūrint, I. Kanto pasiūlytas klausimo sprendimo kelias buvo vašingas tuo, jog leido konstatuoti ne tik gnoseologinės problematikos sąsają su ontologine (tai, formuluodamas problemą, jau buvo padaręs R. Dekartas), bet ir abipusį tos sąsajos pobūdį: juk ontologinė prielaida kritinėje filosofijoje funkcionuoja kaip transcendentalinio proto taikymo struktūrinis pamatas, tik pati būdama analitiškai (struktūrinės funkcijos atžvilgiu) nustatytas to proto veiklos rezultatas. Šis I. Kanto įvestas teorinis motyvas, žinia, įgaus ypatingą reikšmę, drauge ir kitą metodologinį turinį dialektinėje filosofijoje. Pats I. Kantas, nuosekliai laikydamasis kritinės pozicijos, išvengė tradicinės subjekto ir objekto priešpriešos, tačiau susidūrė su vidine proto veiklos dichotomija: būties mąstymo specifika vertė pripažinti, jog transcendentalinis protas nėra vienalytis, t. y., jog jis reiškiasi ne tik struktūriškai apibrėžta teorine veikla. Kantiškojoje transcendentalinio proto sampratoje atsirado praktinio proto priešprieša teoriniam protui. Nors I. Kanto išskirtasis praktinis protas jo filosofijoje apima plačią, vien šiuo aspektu neaprepiamą problematiką, negalima nepastebėti, jog, laikant struktūrinį apibrėžtumą teorinės veiklos etalonu, savaime susidaro prielaidos teorinio ir praktinio proto priešpriešai. Juk, I. Kanto požiūriu, praktinį protą nuo teorinio skiria visų pirma tai, kad praktinio proto rezultatai nėra vidiniu, struktūriniu pagrindu apibrėžiami, o valia motyvuojami. Kada I. Kantas skirsto teorinio ir praktinio proto rezultatus atitinkamai į žinias ir įsitikinimus, jis turi omeny pirmiausia minėtąjį apibrėžties pobūdžio skirtingumą. Tą pačią teorinės veiklos traktuotę implikuoja ir su I. Kantu siejama mokslo ir filosofijos priešpriešinimo tradicija, sudaranti prielaidas apskritai kvestionuoti pažintinę filosofijos funkciją. Toji tendencija neretai laikoma filosofijos sampratos šiuolaikiškumo išraiška. Ši pažiūra nesvetima ir kai kuriems marksistams.

Kalbant apie I. Kanto tradiciją šiuolaikinėje filosofijos sampratoje, svarbu nepamiršti, kad toji tradicija reiškiasi ne atskirų išvadų sutapimu, o tais pagrindais, be kurių tos išvados negalėtų būti padarytos. Kantiškoji mokslo ir filosofijos priešprieša, akcentuodama būties mąstymo specifika, aiškina ją, remdamasi tradiciniu požiūriu į teorinę veiklą tik kaip į struktūriškai apibrėžiamą ir vienareikšmiškai kontroliuojamą loginį procesą. Kaip tik šią teorinės veiklos sampratą kvestionuoja dialektinė filosofija,

atkreipdama dėmesį, jog ji nebeatitinka šiuolaikinio mokslo pažintinių tikslų.

Dialektinės filosofijos specifika sudaro požiūris, jog teorinės veiklos sampratoje yra realizuojama mokslinio kritiškumo pozicija, kurios turinį formuoja tikrovės pažinimo istoriškai kintančios galimybės. Šiuolaikinis mokslas tiria tikrovę ne jos reiškinių struktūrinio apibrėžtumo, o jų struktūros kitimo aspektu. Kaip tik šis pažintinis šiuolaikinio mokslo tikslas reikalauja moksliskumo sampratoje akcentuoti reliatyvų reiškinių struktūros apibrėžtumo pobūdį, drauge atitinkamai keičiant teorinės veiklos sampratą. Dialektinė teorinės veiklos koncepcija, atsiribodama nuo R. Dekarto ir I. Kanto tradicijai būdingos tendencijos absoliutinti struktūrinį teorinės veiklos apibrėžtumą, sudaro prielaidas naujai interpretuoti ir būties mąstymo specifika, ir su tuo besisiejantią gnoseologijos pagrindų, drauge mokslo ir filosofijos santykio problemą.